

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING

Atlantikwall Julianadorp

NATASJA HOGEN

ERFGOEDADVIES

COLOFON

CULTUURHISTORISCHE VERKENNING IN OPDRACHT VAN
Noorderduyn B.V.
t.a.v. dhr. B. Nikkessen
Keesomstraat 9
6717AH Ede

ONDERZOEK EN AUTEURSCHAP
dr. ing. Natasja Hogen
P.C. Hooftlaan 40
1985 BJ Driehuis
T 06 2424 6924
www.natasjahogen.com

NATASJA HOGEN
ERFGOEDADVIES

Foto's en illustraties zijn door de auteur vervaardigd tenzij anders aangegeven.

VERSIE
10 november 2022

RECHTEN
Het intellectuele eigendom van het onderzoek ligt bij Natasja Hogen. Verveelvoudiging voor eigen gebruik of intern gebruik van de opdrachtgever is toegestaan. Bronvermelding is verplicht. Voor het overige mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt worden, hetzij elektronisch, mechanisch, door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en Natasja Hogen.

INHOUDSOPGAVE

1. Inleiding 3
   1.1 Aanleiding en doel 3
   1.2 Opzet van het onderzoek 3
   1.3 Opbouw van het rapport 3
2. Locatiegegevens 4
3. Samenvatting 5
4. De Atlantikwall 6
   4.1 Aanleg 6
   4.2 Hiërarchische opbouw 7
   4.3 Landschappelijke structuren 9
   4.4 Verteidigungsbereich Den Helder 10
5. Julianadorp en directe omgeving 14
   5.1 Structuren en bebouwing Atlantikwall 14
   5.2 Consequenties aanleg Atlantikwall voor Julianadorp 20
   5.3 Sporen van de Atlantikwall 21
6. Projectlocatie Noorderduyn 28
   6.1 Projectie tankgracht op projectlocatie Noorderduyn 34
7. Aandachtspunten 36
8. Bibliografie 37

1. INLEIDING

1.1 AANLEIDING EN DOEL

Ter voorbereiding op de ontwikkeling van 120 recreatiewoningen op de projectlocatie Noorderduyn in Julianadorp heeft Natasja Hogen Erfgoedadvies opdracht gekregen om een cultuurhistorische verkenning uit te voeren. Doel van deze verkenning is het in kaart brengen van de verschillende structuren en bebouwing van de Atlantikwall in Julianadorp, en specifiek op de locatie Noorderduyn.

1.2 OPZET VAN HET ONDERZOEK

In het kader van het onderzoek is archief- en literatuuronderzoek verricht naar de Atlantikwall in Julianadorp, en is contact gezocht met het Atlantikwall Centrum in Huisduinen. Op 8 november 2022 zijn de projectlocatie en directe omgeving daarnaast bezocht. Het voorliggende rapport dient als inspiratiedocument en onderlegger voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig/inrichtingsplan voor Noorderduyn. Het onderzoek is uitgevoerd in overeenstemming met de *Richtlijnen Bouwhistorisch Onderzoek* (2009), opgesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten en de Stichting Bouwhistorie Nederland. Het onderzoek is geheel onafhankelijk tot stand gekomen.

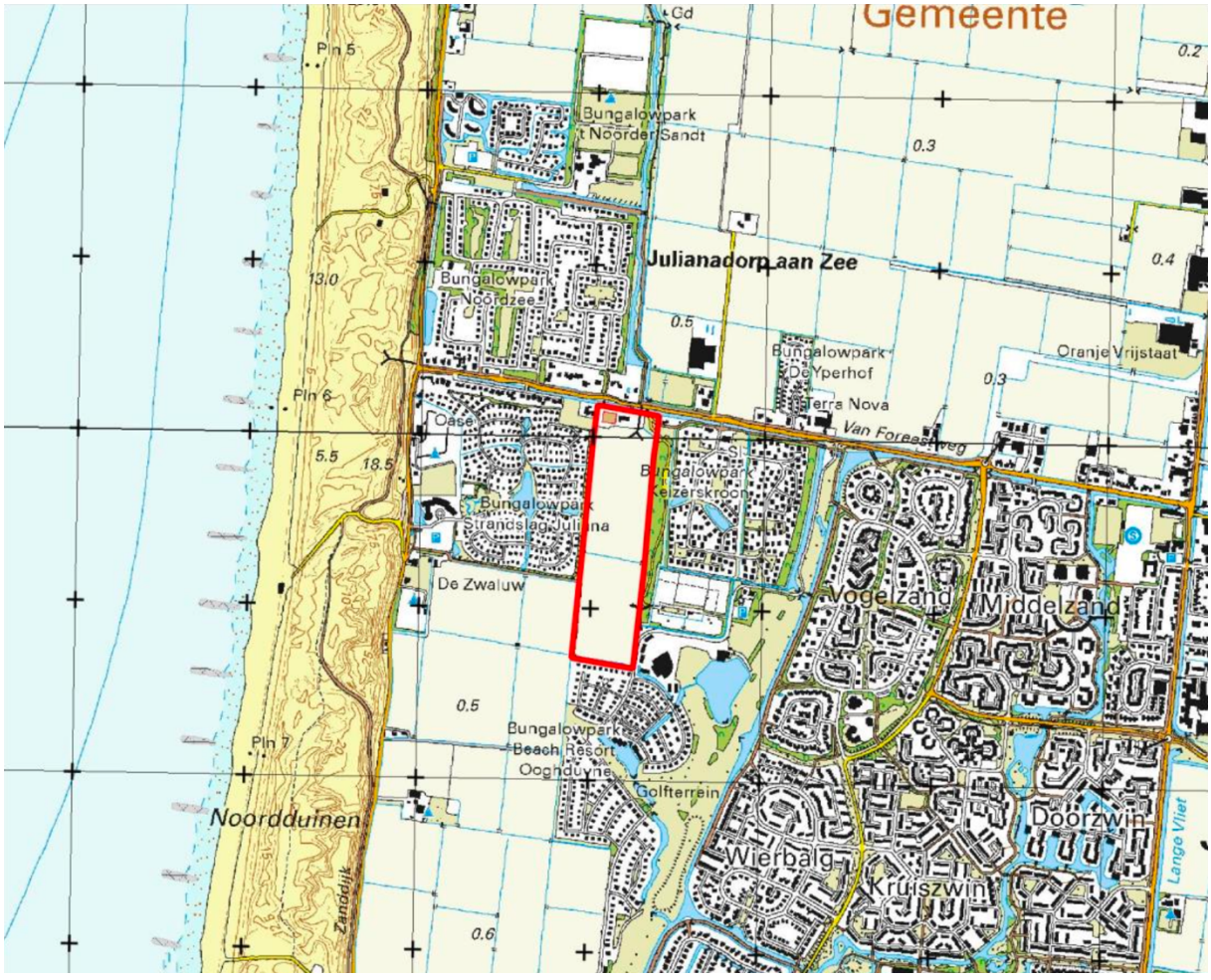
1.3 OPBOUW VAN HET RAPPORT

Het rapport is opgebouwd uit een beknopte, algemene beschrijving van de Atlantikwall, waarna de landschappelijke structuren en bebouwing behorende tot het deel van de Atlantikwall in Julianadorp worden beschreven, evenals de gevolgen die de bouw van de Atlantikwall had voor het dorp. Vervolgens wordt ingezoomd op de projectlocatie Noorderduyn. Hierbij is de oorspronkelijke structuur van de Atlantikwall ingetekend op de meest recente (voorlopige) plankaart van de ontwikkeling in Noorderduyn.

dr. ing. Natasja Hogen, november 2022

2. LOCATIEGEGEVENS

Naam projectlocatie:	Noorderduyn
Adres:	Van Foreestweg 10A-A, Julianadorp, gemeente Den Helder
Beschermde status:	Geen, wel is sprake van een middelhoge archeologische verwachtingswaarde voor vondsten uit het Mesolithicum en Neolithicum, en een hoge archeologische verwachtingswaarde voor sporen uit de Tweede Wereldoorlog
Monumentennummer:	n.v.t.
Huidig gebruik:	Agrarische gronden (gelegen in Polder het Koegras)
Centrumcoördinaat:	110.607/545.818

Afbeelding 2.1. Locatie van de ontwikkeling Noorderduyn (bron: PDOK Viewer, bewerking door auteur)

3. SAMENVATTING

De Atlantikwall is een ruim vijfduizend kilometer lange verdedigingslinie die Nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog aanlegde langs de westkust van de bezette gebieden in West-Europa, van de grens tussen Spanje en Frankrijk tot aan de Noordkaap in Noorwegen. De linie liep in Nederland langs de Noordzeekust, en daarmee langs Julianadorp, waarbij de linie hier grotendeels gericht was op het verdedigen van het Verteidigungsbereich Den Helder en militair vliegveld De Kooij. Hiervoor werd ten noorden van Julianadorp, in oost-westelijke richting, de Südlinie aangelegd, later gevolgd door de Neue Südlinie ten zuiden van Juliandorp, lopend van de kust tot aan het Noord-Hollands Kanaal. De Neue Südlinie liep daarnaast dwars over de huidige projectlocatie Noorderduyn.

Aan het eind van de Van Foreestweg, aan het strand bij strandpaal 6, lag Widerstandsnest 136H. Het vormde de overgang tussen het zee- en landfront, en lag tegen een tankmuur aan, die hier door het duin liep. In deze muur waren enkele geschutsbunkers opgenomen. Zo ontstond er een combinatie van flankerende bunkers met afweergeschut, mijnenvelden en tankversperringen die moest voorkomen dat vanaf het zuiden het verdedigingsgebied Den Helder doorbroken kon worden. Deze tankmuur in de duinen werd verbonden met een tankgracht in de polder door middel van een strook betonnen drakentanden (Höckerhindernis). Langs de linie werden daarnaast verschillende bunkers gebouwd. Tussen de Alte en Neue Südlinie werden aanvullend twee Widerstandsnesten opgericht, Riegelstellung Düne-Widerstandsnest 135HM en Marineseezielbatterie Zanddijk (later genaamd 126), ter hoogte van strandpaal 5. Aan de Langevliet stond daarnaast radarpost ‘Julius’. De door het landschap zigzaggende tankgracht van Neue Südlinie had een breedte van twintig meter, met een diepe geul over de helft van de breedte van de gracht. Mogelijk was er aan de noordzijde van de tankgracht ook een zandwal opgeworpen.

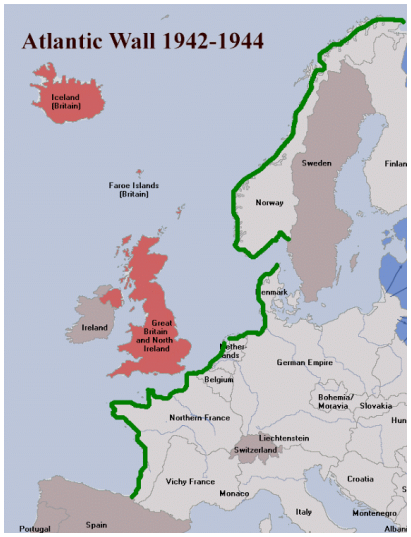
De tankgracht is inmiddels grotendeels verdwenen. Op het recreatiepark Keizerskroon bevinden zich nog twee fragmenten, evenals ten zuidwesten van de kruising van de Rijksweg/N9 en de Schoolweg. Op de projectlocatie zijn geen sporen meer te zien van het verloop van de tankgracht. In onderstaand rapport is het verloop van de tankgracht gereconstrueerd, en geprojecteerd op de projectlocatie Noorderduyn, waaruit blijkt dat de ligging van de waterpartij in het voorlopige inrichtingsplan van Noorderduyn in principe overeenkomt met de oorspronkelijke loop van de tankgracht op deze locatie.

4. DE ATLANTIKWALL

4.1 AANLEG

De Atlantikwall is een ruim vijfduizend kilometer lange verdedigingslinie die Nazi-Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog aanlegde langs de westkust van de bezette gebieden in West-Europa, van de grens tussen Spanje en Frankrijk tot aan de Noordkaap in Noorwegen. Het bevel tot de aanleg van de Atlantikwall werd gegeven op 14 december 1941. De bouw van de Atlantikwall kwam voort uit het feit dat Duitsland niet in staat was geweest om Engeland te verslaan, en had tot doel om een tweefrontenoorlog, waarbij Duitsland door de geallieerden zowel vanaf zee, als vanaf het vasteland van Europa, werd aangevallen te voorkomen. Ondanks de aanleg van de Atlantikwall slaagden de geallieerden er op 6 juni 1944 in om in Normandië te landen.

In Nederland bestond de Atlantikwall aanvankelijk uit (verplaatsbare) versperringen op het strand, met op gezette afstanden van elkaar een groot aantal kleine gebouwen. Voor een deel werd daarnaast gebruik gemaakt van de bestaande Nederlandse verdedigingswerken langs de kust. Vanaf 1942 kreeg de verdedigingsline een meer permanent karakter, hoewel de bouw in 1944 grotendeels stilviel door een gebrek aan bouwmaterialen. Vanaf 1943 werden de versterkingen langs het strand uitgebreid, met hindernissen en mijnenvelden. Voor de aanleg werd gebruik gemaakt van een vaste modulaire opbouw, met gestandaardiseerde bunkertypen. Samenhangende clusters van grotere en kleinere eenheden konden gezamenlijk de kust verdedigen, met daartussen de *Freie Kuste*, gebieden met minder prioriteit, en daarmee minder zware verdedigingswerken. Ondanks de grote mate van standaardisatie werd de aanleg afgestemd op de karakteristieken van het landschap ter plaatse, en kon de functie per complex verschillen, wat invloed had op de verschijningsvorm. Het Duitse staatsaannemersbedrijf *Organisation Todt* was verantwoordelijk voor de bouw van de Atlantikwall, waarbij gebruik werd gemaakt van lokale aannemers.[1]

Afb. 4.1. Overzicht van de Atlantikwall, lopend vanaf de grens tussen Spanje en Frankrijk in het zuiden tot aan de Noordkaap in Noorwegen (bron: Historiek.net)

[1] Beek z.j.; Peters 2005, 8-15.

4.2 HIËRARCHISCHE OPBOUW

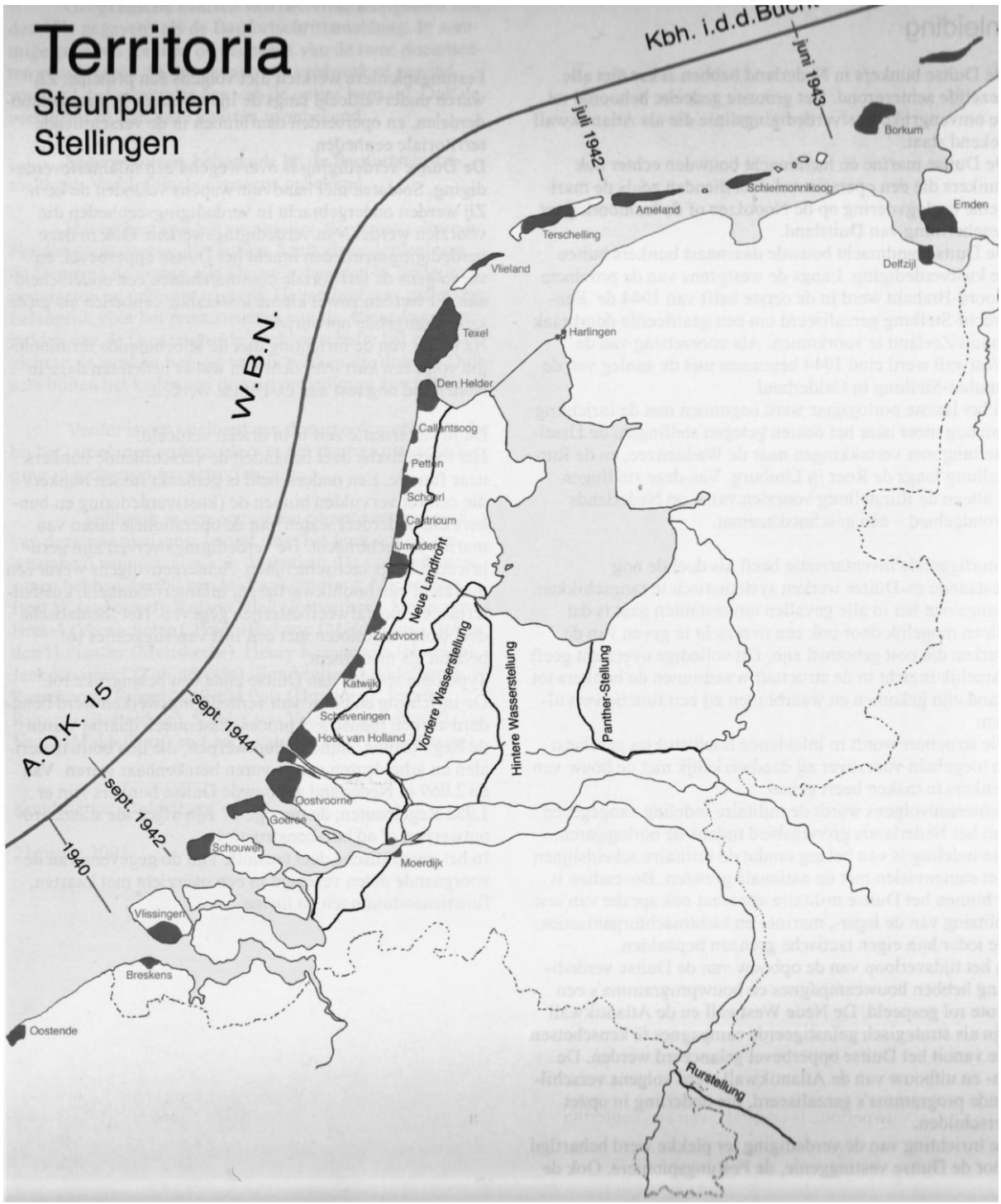
De Atlantikwall als geheel bestond uit een aantal verschillende systeemeenheden en was sterk hiërarchisch opgebouwd. Het kleinste element was het licht bewapende weerstandsnest (*Widerstandsnest*), gevold door steunpunten (*Stützpunkte*), welke op strategische plaatsen werden geplaatst. Deze betonnen bunkers waren zwaar bewapend. Op belangrijke kustdelen, zoals bij havens of de mondingen van rivieren, werden deze steunpunten geclusterd tot een steunpuntgroep (*Stützpunktgruppe*), aangevuld met extra manschappen en zwaardere artillerie. Rondom deze eenheden werden antitankversperringen aangelegd. Nederland beschikte over achttien steunpuntgroepen, in (van het zuiden naar het noorden) Breskens, Moerdijk, Schouwen, Goeree, Oostvoorne, Scheveningen, Katwijk, Zandvoort, Castricum, Schoorl, Petten, Callantsoog, Texel, Vlieland, Terschelling, Harlingen, Ameland, Schiermonnikoog en Delfzijl. Ten opzichte van andere landen lagen de steunpuntgroepen in Nederland relatief dicht bij elkaar. Op locaties met een uitzonderlijk groot strategisch belang, zoals zeehavens en marinebases, werden de steunpuntgroepen nog eens extra versterkt (*Verteidigungsbereich* of vanaf 1944 *Festung* genaamd). Dit was het geval in Vlissingen, Hoek van Holland, IJmuiden en Den Helder. In IJmuiden en Hoek van Holland werd speciaal hiertoe een soort citadel, genaamd een kernwerk, aangelegd, van waaruit de zeehaven zo lang mogelijk kon worden verdedigd.[2] Ook in Den Haag, zowel op militair als civiel gebied een belangrijk bestuurscentrum, werd een aparte steunpuntgroep aangelegd, waarbij versterkingen liepen van de kustbatterij bij Scheveningen tot en met een kilometerslange, tot aan Kijkduin doorlopende zigzaggende antitankgracht.

De Atlantikwall bestond uit een zeefront en een landfront. Gezien vanuit de kustlijn had het zeefront tot doel om aanvallen vanuit zee af te weren, met behulp van de hierboven genoemde systeemeenheden of kustbatterijen. Het zeefront was opgebouwd uit een aantal linies. De eerste linie bestond uit mijnenvelden en verschillende soorten obstakels, die amfibievoertuigen en tanks moesten hinderen of uitschakelen. Deze linie was onbemand. Achter deze eerste linie was een tweede linie, waar de vuurleiding en commandoposten waren ondergebracht, samen met geschut en munitiemagazijnen in zware bunkers. De Duitse bezetter maakte hierbij gebruik van een groot aantal gestandaardiseerde bunkerontwerpen (*Regelbauten*). Elk van de honderden standaardtypes werd voorzien van een typenummer en een specifieke aanduiding. Dit maakte zowel de bouw van de bunkers als de voorbereidingen voor de benodigde mankracht en materialen zeer efficiënt. De derde linie bestond uit de onderkomens van de manschappen, veldhospitalen en andere ondersteunende functies. De onderkomens hadden een semipermanent karakter, en waren veelal gehuisvest in lichtere (vaak ook gemetselde) gebouwen. Ook verder in het binnenland werden weerstandsnesten gebouwd, bijvoorbeeld bij strategisch belangrijke bruggen en kruispunten.

Het landfront lag verder landinwaarts, rond de grotere steunpuntgroepen en de vestingen. Het doel van deze eenheden was om te voorkomen dat een eenmaal doorgestoten vijand de kustlinie in de rug kon aanvallen. Om die reden had het landfront een heel ander karakter, bestaande uit tankmuren, tankgrachten en andere tankversperringen. Ook verplaatsbare obstakels werden ingezet. De hoofdkwartieren van de Atlantikwall lager veel verder landinwaarts, waar het over het algemeen veiliger was. Voor Nederland gold daarnaast dat de verdediging tegen geallieerde luchtaanvallen van belang was, omdat Nederland op de aanvliegroute lag van Engeland naar strategische locaties in

[2] Beek z.j.; Peters 2005, 8-15.

Duitsland. Om die reden zijn er in Nederland relatief veel radarposten, verbindings- en vluchtgeleidingsposten, vliegvelden en luchtdoelgeschut aangelegd.[3]

Afb. 4.2. Overzicht van de steunpunten en stellingen van de Atlantikwall in Nederland (bron: Rolf en Sakkers 2005)

[3] Beek z.j.; Peters 2005, 8-15.

4.3 LANDSCHAPPELIJKE STRUCTUREN

De aanleg van de Atlantikwall had grote invloed op het landschap, zowel in de steden, waar bijvoorbeeld veel bestaande bebouwing moest wijken, als in de duingebieden. Andersom werd de aanleg van de Atlantikwall beïnvloedt door de karakteristieken van datzelfde landschap. Natuurlijke hoogteverschillen werden benut, bijvoorbeeld door de aanleg van stellingen of commandoposten op duintoppen, en het natuurlijke reliëf in het landschap en aanwezige infrastructuur werden gebruikt, bijvoorbeeld als basis voor al dan niet natuurlijke barrières. Reeds aanwezige kanalen langs de kust boden kansen als tankgracht. Door hellingen van duinen steil af te graven konden de duinen eveneens ontoegankelijk worden gemaakt voor tanks. Betonnen barrières, zoals drakentandversperringen en tankwallen, werden ingezet waar het maken van steile hellingen of tankgrachten niet mogelijk was. In het polderlandschap werd eveneens gebruik gemaakt van bestaande kanalen en rivieren, of werd bij het ontbreken hiervan een tankgracht gegraven. Tenslotte werd er gebruik gemaakt van inundatiegebieden, waarbij land onder water werd gezet om deze ontoegankelijk te maken. Om de verdedigingswerken op te laten gaan in de omgeving werden deze vaak overdekt met zand, camouflagenetten, in schutkleuren geschilderd of gecamoufleerd als woonhuis of boerderij.[4]

Afb. 4.3. Gecamoufleerde bunkers in de duinen bij Den Helder, 1945 (bron: Nederlands Foto Museum)

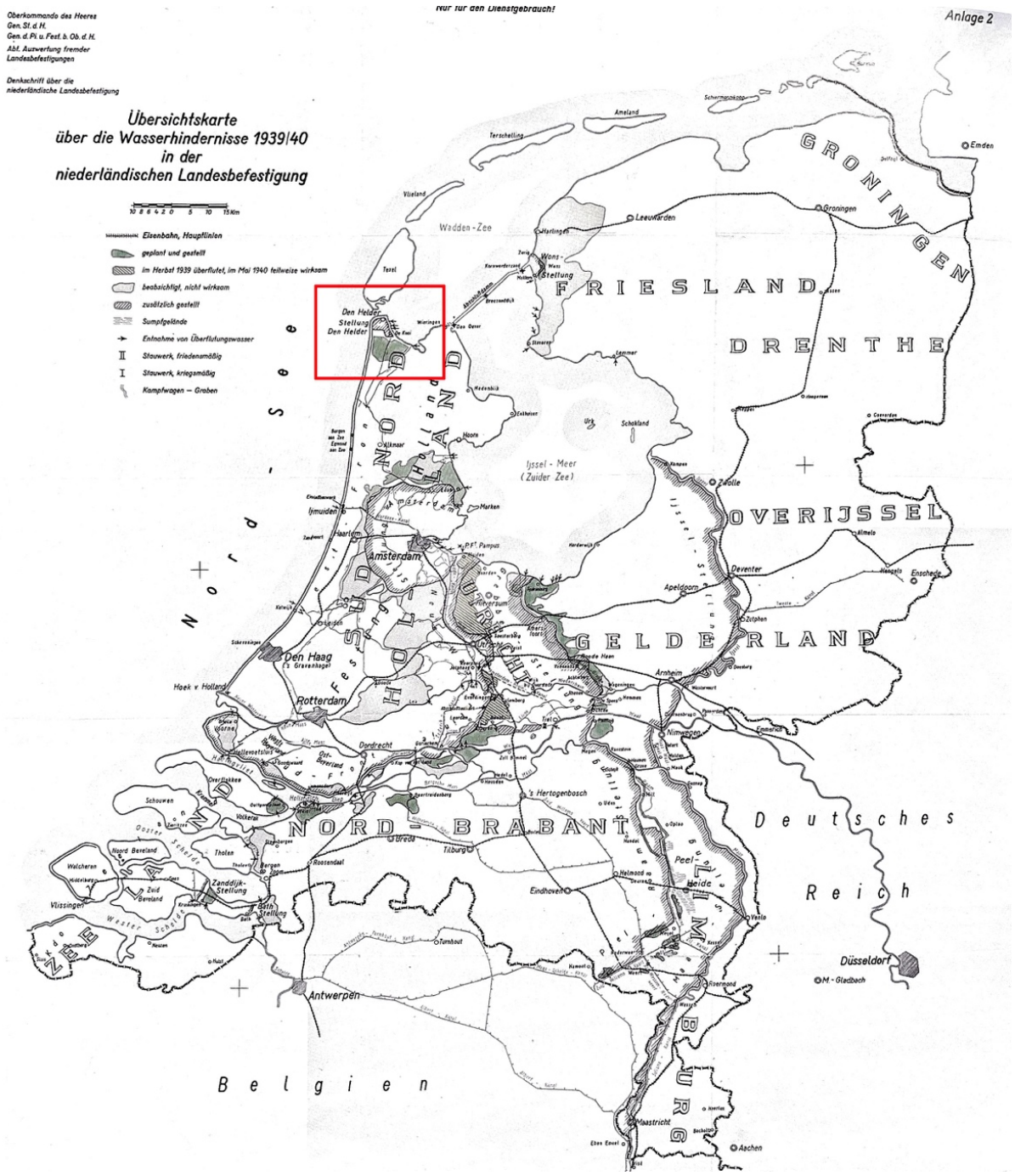
[4] Peters 2005, 18-19.

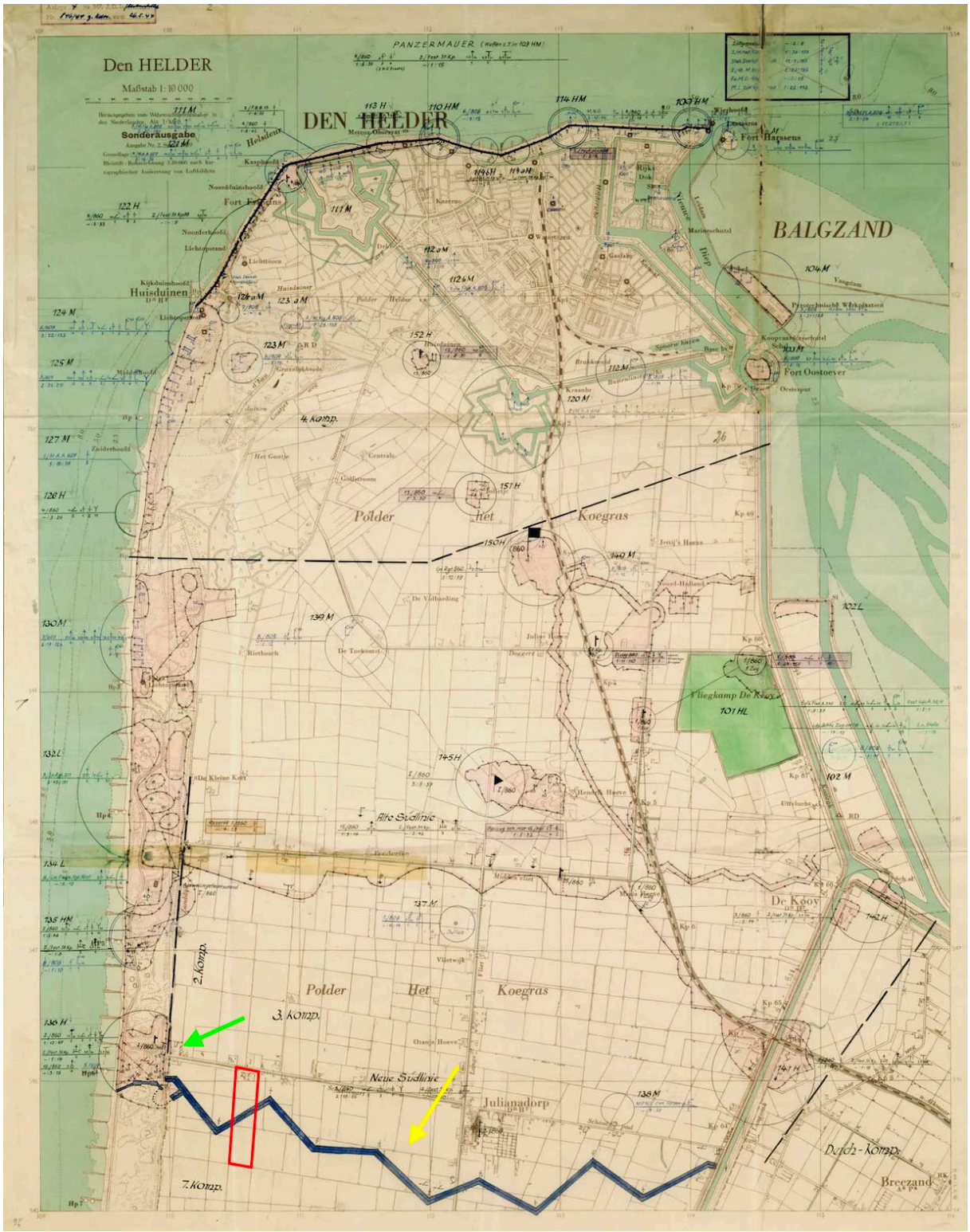
Afb. 4.4. Voor de aanleg van de tankgracht in Den Haag werd een grote hoeveelheid bebouwing gesloopt, en werden omliggende huizen ontruimd (bron: Historiek.net)

4.4 VERTEIDIGUNGSBEREICH DEN HELDER

Het Verteidigungsbereich (of Festung) Den Helder bestond deels uit onderdelen van de negentiende-eeuwse Stelling van Den Helder. De onderdelen van de Atlantikwall bij Julianadorp stonden grotendeels in dienst van de bescherming van het Verteidigungsbereich Den Helder en het militaire vliegveld De Kooij, ten zuiden van Den Helder. Om de vesting Den Helder te verdedigen werden een aantal verdedigingswerken gebouwd. Voor de kustverdediging waren dit Marineseezielbatterie Hors (Texel), Marineseezielbatterie Kaaphoofd, Marineseezielbatterie Kijkduin, Marineseezielbatterie Duinrand, Marineseezielbatterie Falga en Marineseezielbatterie Zanddijk. Op het Marineseezielbatterie Zanddijk sloot de tankgracht van de Neue Südlinie aan, die over het plangebied Noorderduyn loopt.

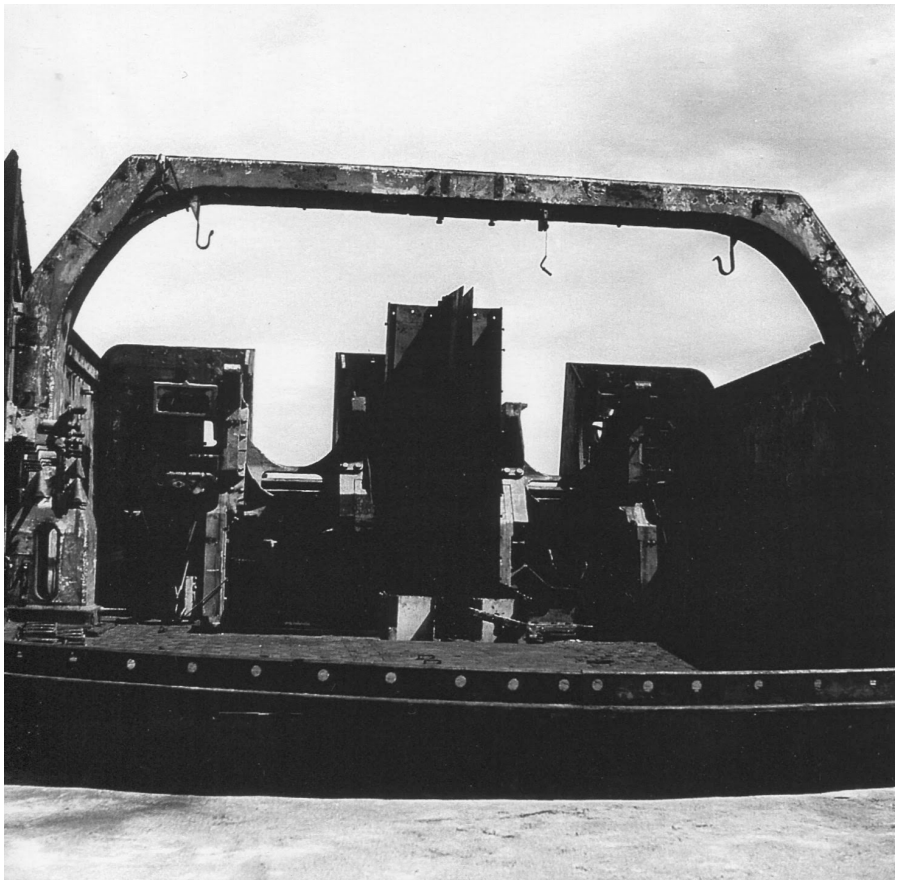

Afb. 4.5. Duitse kaart uit 1940 van de waterhindernissen in Nederland. In rood de verdedigingswerken rond Den Helder, met onder andere de Stelling van Den Helder, en binnen het rode kader, in groen, het inundatiegebied rond Callantsoog en Julianadorp (bron: Stichting Menno van Coehoorn/Kleijn 2004, 4)

Afb. 4.6. Duitse kaart uit 1944 met de verdedigingswerken rond het Verteidigungsbereich Den Helder. De Neue Südlinie bij Julianadorp (zie hoofdstuk 5) is aangegeven met een rode pijl. Widerstandsnest 136H is aangegeven met een groene pijl. De projectlocatie Noorderduyn is aangegeven in rood (bron: https://atlantikwallcentrum.nl/atlantikwall-in-den-helder/)

Afb. 4.7 en 4.8. De geschutskoepel bij Marineseezielbatterie Zanddijk in aanbouw, z.j. (bron: https://www.bunkerinfo.nl/2014/01/seeziel-batterie-zanddijk.html)

5. JULIANADORP EN DIRECTE OMGEVING

5.1 STRUCTUREN EN BEBOUWING ATLANTIKWALL

De polder Koegras, waarin Julianadorp is gelegen, was aan het begin van de negentiende eeuw nog grotendeels onbebouwd en in gebruik als agrarische grond voor akkerbouw en veeteelt.[5] Rond 1900 waren er in het gebied enkele vaarten en wegen aangelegd, waaronder de Schoolvaart (de huidige Van Foreestweg). Langs deze vaart was ook in beperkte mate bebouwing aanwezig, voornamelijk bestaande uit boerderijen en een kleine dorpskern. Het aanzicht van het dorp veranderde ten tijde van de Tweede Wereldoorlog door de aanleg van de Atlantikwall echter sterk.

Afb. 5.1. Polder Koegras met het inmiddels ontstane dorp Julianadorp aan de Schoolvaart (in oost-westrichting) en de Langevliet (in noord-zuidrichting). Ook de Zanddijk, Middelvliet en Langevliet zijn herkenbaar in het landschap. In rood de projectlocatie Noorderduyn (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

Afb. 5.2. Polder Koegras met het langzaam groeiende dorp Julianadorp, en toenemende bebouwing langs de Schoolvaart (in oost-westrichting) en de Langevliet (in noord-zuidrichting). Ook de Zanddijk, Middelvliet en Langevliet zijn herkenbaar in het landschap. In rood de projectlocatie Noorderduyn (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

[5] Kadastrale Minuutplan 1811-1832.

Aan de kust bij Julianadorp bevond zich in de Tweede Wereldoorlog Widerstandsnest 136H en Marineseezielbatterie Zanddijk, met rondom van Julianadorp twee linies, de Alte Südlinie ten noorden van het dorp (grofweg de Middenvliet volgend), en de Neue Südlinie even ten zuiden van de huidige Van Foreestweg. De Middenvliet werd al tijdens de mobilisatie ingezet als de zuidelijke verdedigingslinie van Den Helder.[6] De Duitse bezetter handhaafde de linie en doopte deze om tot Südlinie (later Alte Südlinie). In de in het gebied gevestigde boerderijen werden manschappen gehuisvest, en vanaf omstreeks 1941 werden hier de eerste bunkers gebouwd, zoals verschillende type VF-bunkers (Verstärkt Feldmässiger Ausbau), waaronder enkele Küverbunkers van het type 450a. Deze dunwandige bunkers waren niet bomvrij, en werden vaak ter camouflage ommuurd. Aan het strand ten zuidwesten van de Middenvliet werd een Knickebein radar geplaatst, evenals een Küverbunker type 412 en een Küverbunker type 441, beide met licht afweergeschut, en onder andere woonschuilplaatsen, een munitiebunker en bergplaatsen. Een groot deel van deze radarstelling is gesloopt, een deel is onder het zand mogelijk nog aanwezig.

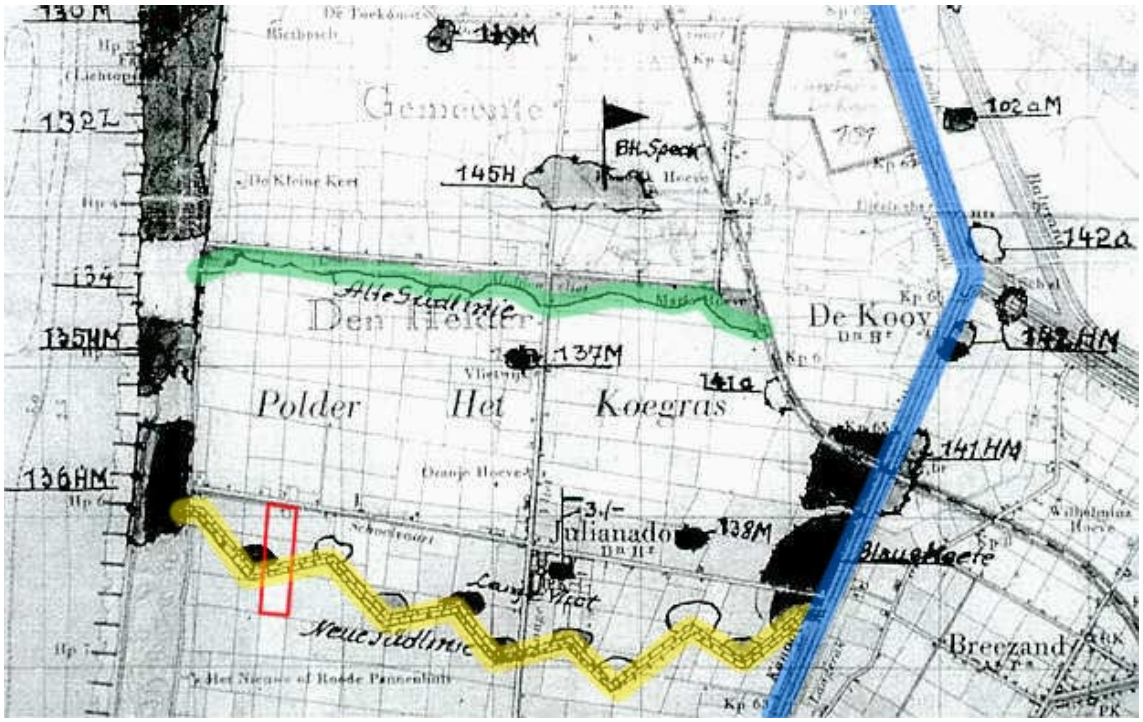
Rond 1942 werd de Südlinie minder belangrijk geacht, en ging de aandacht uit naar het verdedigen van het Verteidigungsbereich Den Helder en het vliegveld De Kooy, enkele kilometers ten noorden van Julianadorp. Ten zuiden van de Südlinie werd daarom een nieuwe linie gebouwd, lopend van de kunst tot het Noord-Hollands Kanaal. De linie ging aan de zuidkant om Julianadorp heen en kruiste de N9 bij de afslag Schoolweg. De nieuwe linie werd uitgerust met verschillende wegversperringen, mijnenvelden en vijfentwintig bunkers van het type Ständiger Ausbau, die beter te verdedigen waren. Deze nieuwe linie kreeg de naam Neue Südlinie, en werd gekenmerkt door een zigzaggende tankgracht met een breedte van twintig meter, met een diepe geul over de helft van de breedte. De noordkant van de geul was het minst diep.[7] Onduidelijk is of er langs de tankgracht ook een zandwal werd aangebracht. Het zand dat bij de aanleg van de tankgracht vrijkwam werd gebruikt om de bunkers in het gebied van een gronddekking te voorzien.

Aan het eind van de huidige Van Foreestweg, aan het strand bij strandpaal 6, lag Widerstandsnest 136H. Het vormde de overgang tussen het zee- en landfront, en lag tegen een tankmuur aan, die hier door het duin liep. In deze muur waren enkele geschutsbunkers opgenomen. Zo ontstond er een combinatie van flankerende bunkers met afweergeschut, mijnenvelden en tankversperringen die moest voorkomen dat vanaf het zuiden het verdedigingsgebied Den Helder doorbroken kon worden. Deze tankmuur in de duinen en de tankgracht in de polder waren verbonden door middel van een strook betonnen drakentanden (Höckerhindernis). In het complex waren 84 manschappen gelegerd, met tevens woonschuilplaatsen, een manschappenbunker (type 501), waarschijnlijk gebruikt als commandopost, en een manschappenbunker met remise voor veldgeschut (type 504). Waarschijnlijk is het complex rond Widerstandsnest 136H nog grotendeels intact aanwezig onder het zand.

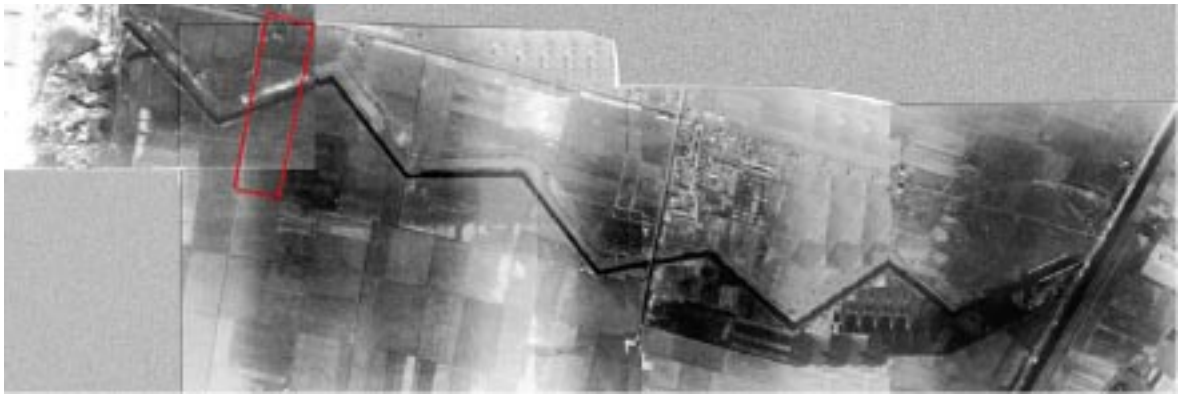
Langs de linie werden vervolgens verschillende bunkers gebouwd met de types 134, 501, 502, 504, 621 en 680. Rond deze bomvrije bunkers bevonden zich verschillende dunwandige gebouwen, die ondersteunende functies hadden. Ook was langs de Zanddijk een Kabelschaltbrunnen (KSB) gebouwd waar de telefoonverbindingen van de bunkers bijeen kwamen. Tussen de Alte en Neue Südlinie werden nog twee Widerstandsnesten gebouwd, Riegelstellung Düne-Widerstandsnest 135HM en Zanddijk 82H (later genaamd 126), ter hoogte van strandpaal 5. Deze verdedigden de grendelstelling in het duin, die een

[6] Zie over de Stelling van Den Helder en de Atlantikwall in Den Helder Bosma en Wagenaar 1995, 343-351.
[7] Van der Kuijl en Hagens 2007.

door het landfront gebroken vijand zou moeten opvangen. Aan de Langevliet stond daarnaast radarpost 'Julius'.[8]

Afb. 5.3. Duitse stafkaart uit 1940-1945 (definitie datering onbekend). Langs de Middenvliet wordt de Alte Südlinie aangegeven (in groen), die grenst aan de duinen en loopt tot de Spoorbrug. Ten zuiden van Julianadorp is de Neue Südlinie in geel ingetekend met de anti-tankgracht. Ook zijn een aantal stellingen en bunkers aangegeven (in zwarte, grijze en witte cirkels). In rood de projectlocatie Noorderduyn. In blauw het Noord-Hollands Kanaal (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.htm, bewerking door auteur)

Afb. 5.4. Montage van verschillende luchtfoto's uit 1945. In rood de projectlocatie Noorderduyn (bron: RAF/Geoportal Wageningen University & Research, bewerking door auteur)

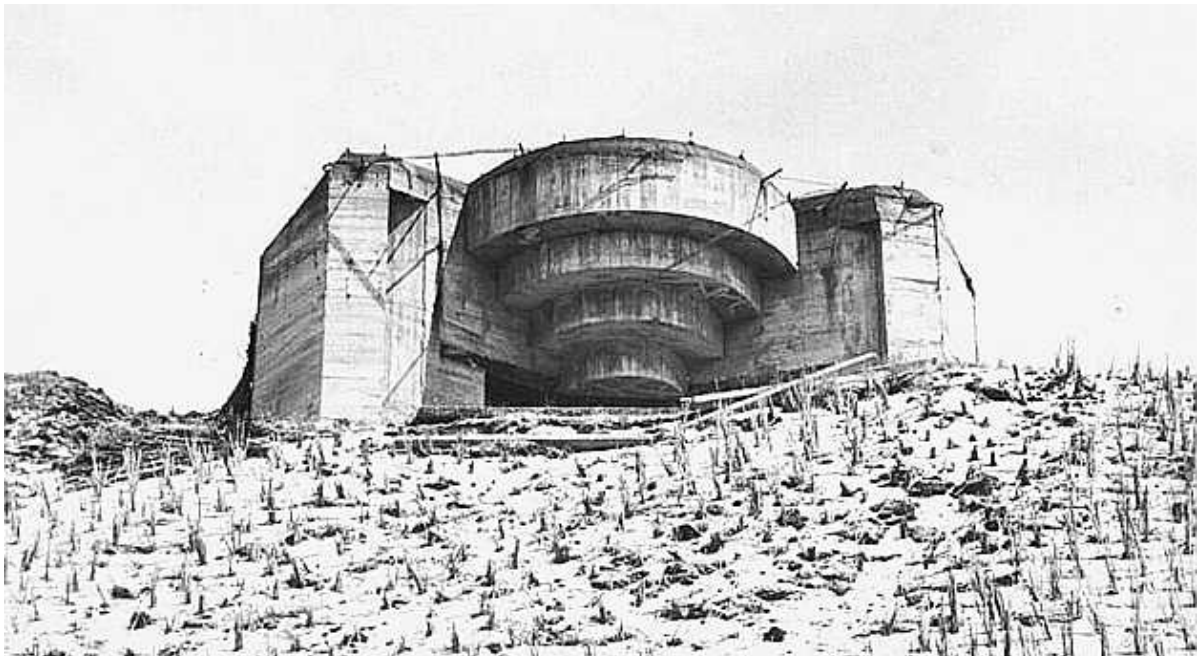
[8] http://www.atlantikwallplatform.eu/home/landen/plaatsen/regios/poi/?poi_id=151

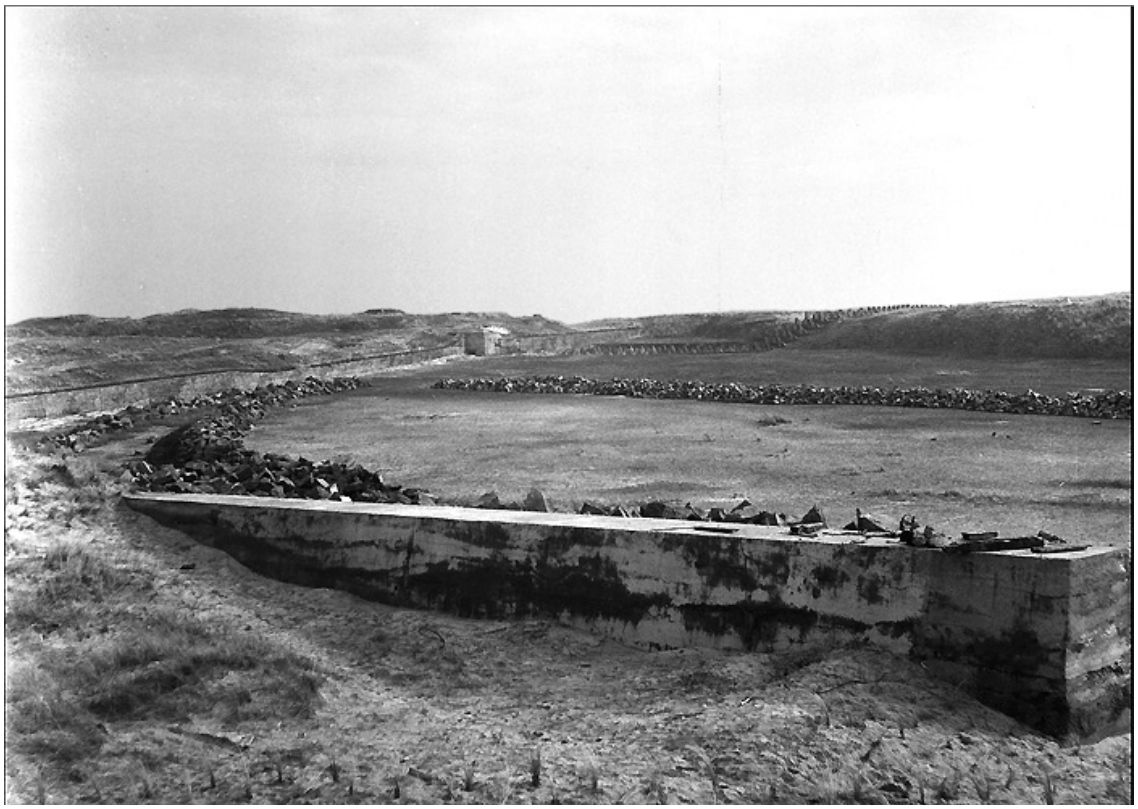
Afb. 5.5 t/m 5.8. De tankgracht vanaf de kust tot ongeveer aan de Langevliet, in februari en april 1945. Bovenaan de huidige Van Foreestweg. In rood de projectlocatie Noorderduyn. Let op: de foto's overlappen elkaar deels (bron: RAF/Geoportal Wageningen University & Research, bewerking door auteur)

Afb. 5.9. De eerste verdedigingslinie gezien vanaf het Noordzeestrand, z.j. (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd-39-45.htm)

Afb. 5.10. Deze kanonskazemat werd bij strandslag Falga gebouwd, foto gemaakt tijdens de bouw, vermoedelijk in of rond 1942 (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.htm)

Afb. 5.11. Betonnen drakentanden als anti-tankobstakels aangebracht in en over de duinen (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd-39-45.htm)

Afb. 5.12. Betonnen drakentanden als anti-tankobstakels aangebracht in en over de duinen (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd-39-45.htm)

Afb. 5.13. De tankgracht van de Neue Südlinie gezien vanaf de duinen (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd-39-45.htm)

5.2 CONSEQUENTIES AANLEG ATLANTIKWALL VOOR JULIANADORP

Als gevolg van de aanleg van de Atlantikwall werden grote delen van de Nederlandse kust onder water gezet, ontruimd of gesloopt, voor de aanleg van tankgrachten, tankmuren, bunkers of open schootsvelden.[9] Ook in Julianadorp en omgeving had de aanleg grote consequenties voor de inwoners en het dorp. Het strand langs de Polder Koegras werd per 1 mei 1942 Sperrgebiet, en daarmee verboden terrein voor burgers. Verschillende huizen, boerderijen en schuren ten zuiden van Julianadorp, bij het buurtschap Blauwe Keet, en langs de Langevliet, de Zanddijk en de Rijksweg, werden gesloopt.

Julianadorp was in 1940 een landelijk dorp met ongeveer 500 inwoners, waarbij akkerbouw, vee- en bloembollenteelt de belangrijkste bronnen van inkomsten waren. Julianadorp veranderde tussen 1941 en 1945 in een bunkerdorp, dat ten zuiden, oosten en westen werd afgesloten werd van de directe omgeving. Alleen bewoners met een speciaal persoonsbewijs mochten in het dorp verblijven, en veel Duitse soldaten waren in het dorp gehuisvest. Alle bewoners van de Middenvliet dienden tijdens de bezetting hun huizen te verlaten. Op verschillende boerenerven werden daarnaast bunkers, zoals schuilbunkers, gebouwd en mitrailleuropstellingen aangelegd.

[9] Peters 2005, 17.

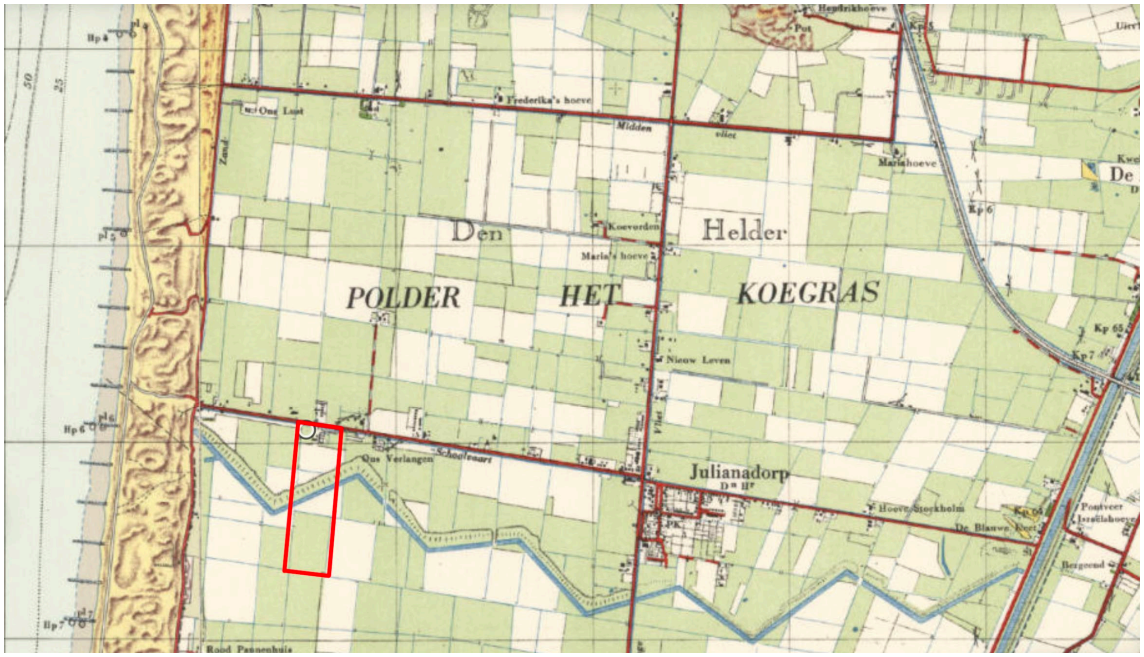
Afb. 5.14. Sperrgebiet bij Julianadorp (bron: Nationaal Archief)

5.3 SPOREN VAN DE ATLANTIKWALL

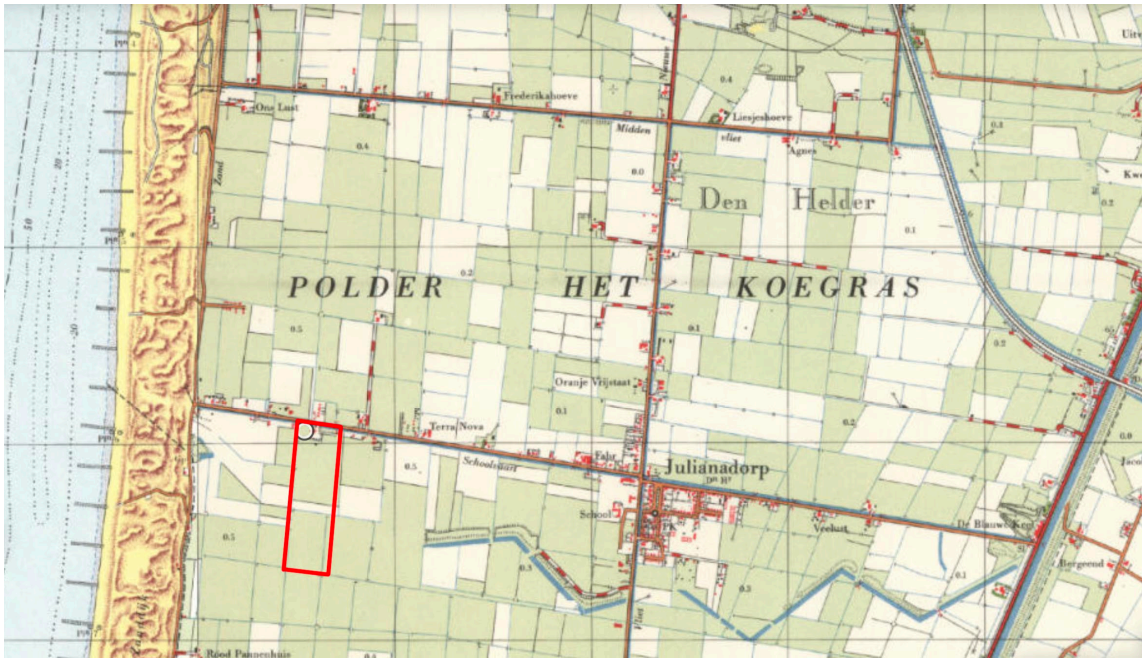
Verschillende onderdelen van de Atlantikwall werden onder druk van economische belangen en de groei van het toerisme al snel na de oorlog gesloopt. Voor bunkers die minder in de weg stonden gold dit veel minder. Bovendien waren de kosten voor verwijdering zeer hoog. Ook werd met name vanaf de jaren zeventig de cultuurhistorische waarde van de Atlantikwall steeds meer erkend, als tastbaar overblijfsel van de Tweede Wereldoorlog, en daarmee als belangwekkend Nederlands erfgoed. Hoewel een aantal afzonderlijke onderdelen een beschermde status hebben gekregen, is er nog geen volledig overzicht van de onderdelen van de Atlantikwall die bewaard zijn gebleven.

Na de oorlog werden de Alte en Neue Südlinies voor een groot deel afgebroken. De tankgracht werd nagenoeg volledig gedempt. Bij de Rijksweg, tweehonderd meter ten zuiden va de Schoolweg, is een fragment nog aanwezig, evenals twee kleine waterpartijen op recreatiepark Keizerskroon aan de Van Foreestweg. Een aantal bunkers werd in de jaren na de oorlog gesloopt, ingegraven, of afgezonken in zee. Zo moesten midden jaren ’80

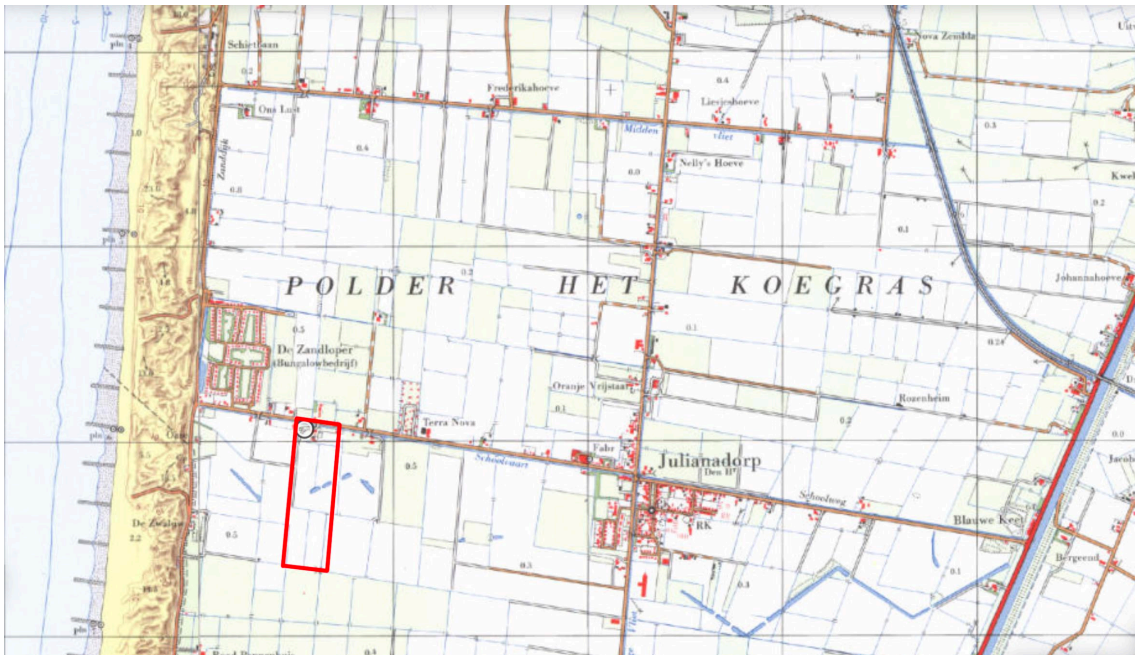
verschillende bunkers wijken voor de bouw van recreatiewoningen. De meeste bunkers zijn echter nog aanwezig (in meer of minder goede technische staat), waarvan een deel is verdwenen onder een zandlaag en daarmee niet meer zichtbaar is, en een deel nog beleefbaar is in het dorp en het landschap.

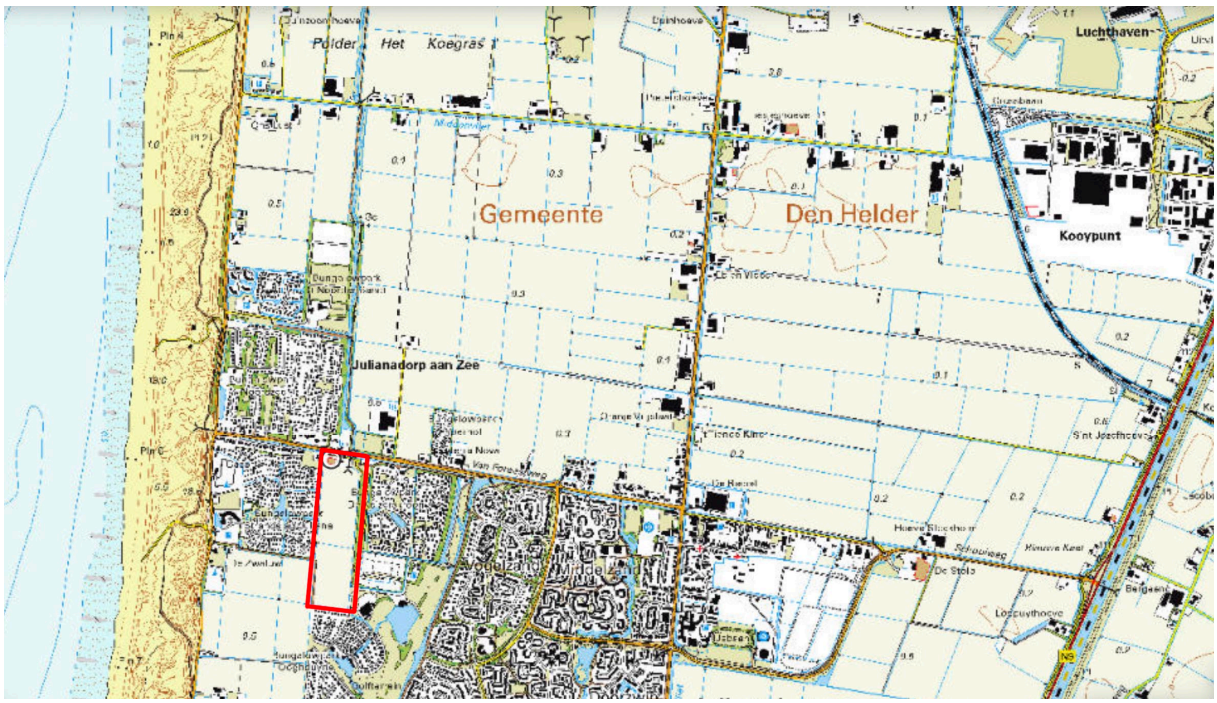
Afb. 5.15. Polder het Koegras en Julianadorp, met ten zuiden van het dorp de tankgracht, in 1955. De tankgracht is op dit moment nog volledig aanwezig in het landschap (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

Afb. 5.16. Polder het Koegras en Julianadorp, met ten zuiden van het dorp de tankgracht, in 1962. Het westelijke deel van de tankgracht is op de topografische kaart niet meer weergegeven, maar in de praktijk waren hier nog fragmenten van de tankgracht aanwezig (zie ook topografische kaart uit 1980) (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

Afb. 5.17. Polder het Koegras en Julianadorp, met ten zuiden van het dorp de tankgracht, in 1980. Het westelijke en middendeel van de tankgracht zijn voor een belangrijk deel gedempt, maar in het westelijk deel zijn nog fragmenten van de tankgracht aanwezig (zie ook topografische kaart uit 1980) (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

Afb. 5.18. Polder het Koegras en Julianadorp, met ten zuiden van het dorp de tankgracht, in 2015. Het westelijke en middendeel van de tankgracht zijn voor een belangrijk deel gedempt, maar in het westelijk deel zijn ter plaatse van het recreatiepark Keizerskroon en bij de Loopuythoeve langs de Rijksweg nog fragmenten aanwezig (bron: TopoTijdreis, bewerking door auteur)

Afb. 5.19. Restanten van de tankgracht rond 1966, gezien richting het oosten (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.html)

Afb. 5.20. Een deel van de anti-tankgracht dat nu nog (april 2005), bestaat bij de afslag Schoolweg-Rijksweg/N9 (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.html)

Afb. 5.21. Een bunker van het type 680 wordt afgezonken voor de kust van Julianadorp aan Zee, zonder jaartal (bron: Atlantikwall Platform)

Afb. 5.22. Overzichtsfoto van de restanten van de Alte Südlinie langs de Middenvliet, zonder jaartal (bron: Paul Dijkstra/Atlantikwall Platform)

Afb. 5.23. Küverbunker van het type 450a, zonder jaartal (bron: J. Wullink/Atlantikwall Platform)

Afb. 5.24. VF1a aan de Middenvliet als onderdeel van de Neue Südlinie. De bunker was voorzien van een 'buitenmuur' ter camouflage. Zo moest de bunker lijken op een schuurtje of een woonhuis (bron: Stichting Stelling Den Helder)

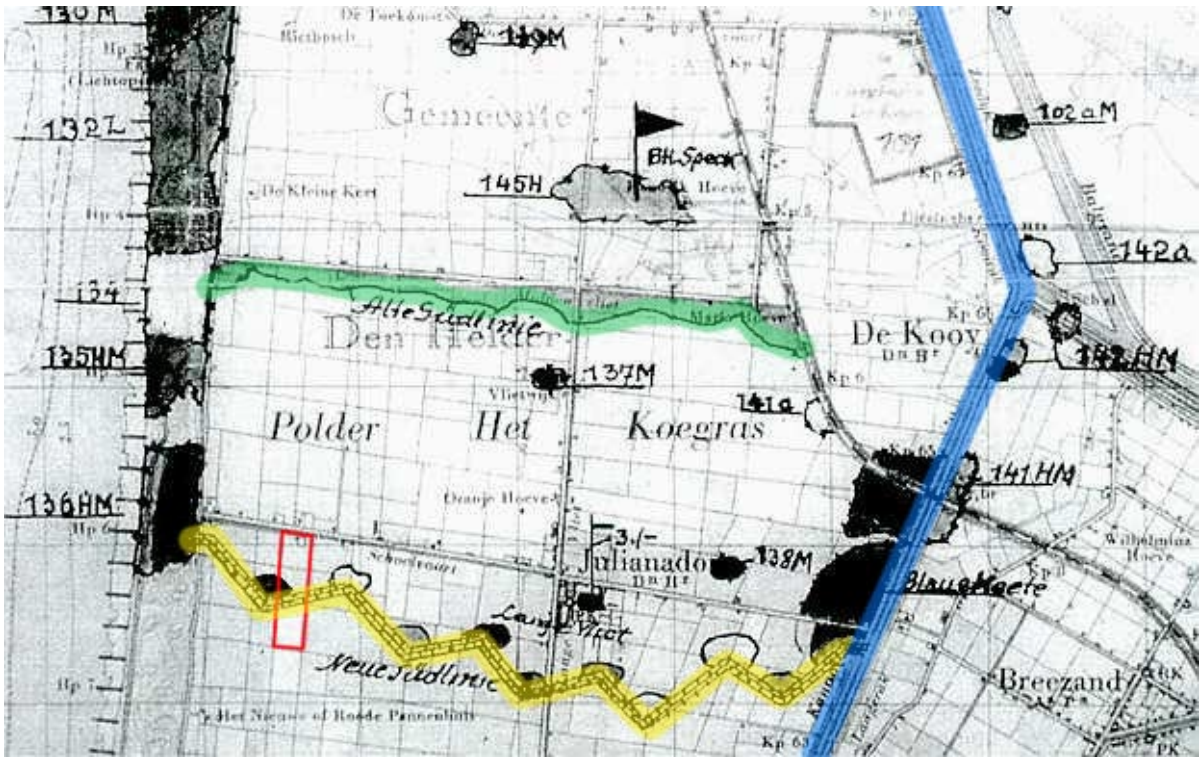
Afb. 5.25. VF65a voor 5cm Kampfwagenkanone, exacte locatie in Julianadorp onbekend (bron: Stichting Stelling Den Helder)

Afb. 5.26. Aan de Middenvliet waren meerdere mitrailleursnesten ingericht
Bij één woning is de fundatie van een Mitrailleur nog intact (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.htm)

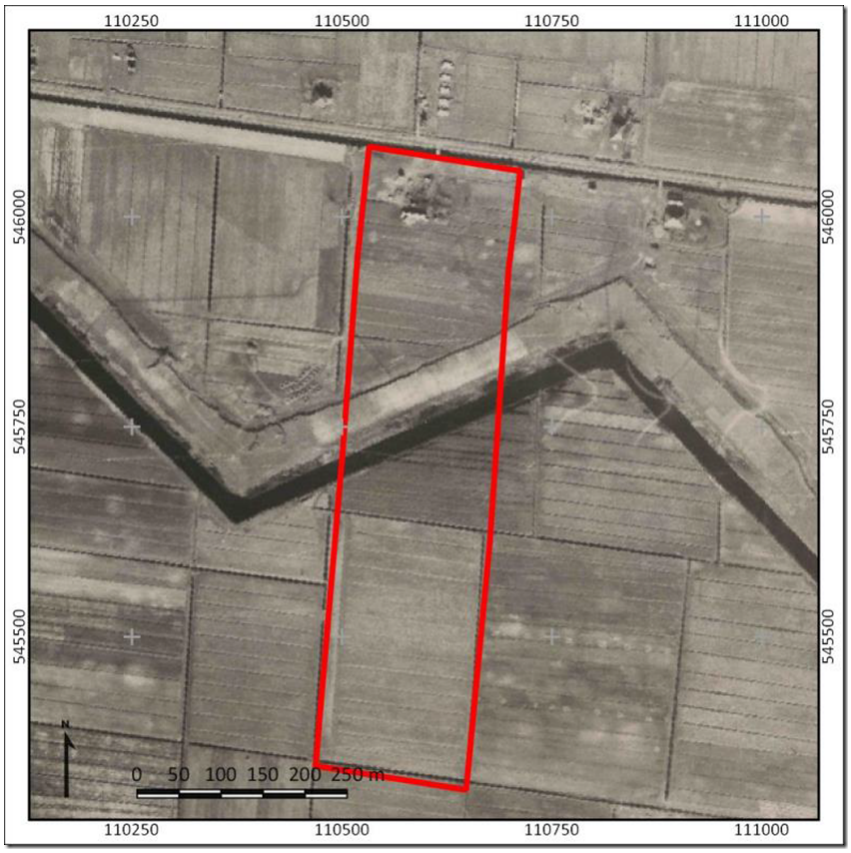
6. PROJECTLOCATIE NOORDERDUYN

Wanneer wordt ingezoomd op de projectlocatie Noorderduyn, blijkt uit historische kaarten en luchtfoto's dat er, met uitzondering van de tankgracht, hoogstwaarschijnlijk geen andere onderdelen van de Atlantikwall op de locatie aanwezig zijn geweest. Dat geldt wel voor het perceel direct ten westen van de projectlocatie, waar waarschijnlijk enkele lichte geschutsonderdelen waren gesitueerd direct 'in de knik' van de tankgracht. Op de stafkaart uit 1940-1945 is ongeveer op de grens van het plangebied een zwarte vlek ingetekend, in de luchtfoto's van 1945 zijn heel licht enkele zwarte cirkels te zien op deze plek. Daarnaast hebben zich enkele geschutsonderdelen of bunkers bevonden op de percelen direct ten oosten van de planlocatie, waar nu het recreatiepark Keizerskroon is gesitueerd. Op basis van luchtfoto's die door de RAF in februari en april 1945 zijn gemaakt, lijkt aan de noordzijde van de tankgracht, in ieder geval bij het westelijke deel van de Neue Südlinie, mogelijk een wal te zijn opgeworpen direct naast de tankgracht. Over de eventuele hoogte van deze wal zijn geen gegevens bekend. De wal is net als de tankgracht niet meer zichtbaar in het landschap. De huidige boerderij aan de Van Foreestweg stamt uit 1951, de kas werd gebouwd in 1970.[10]

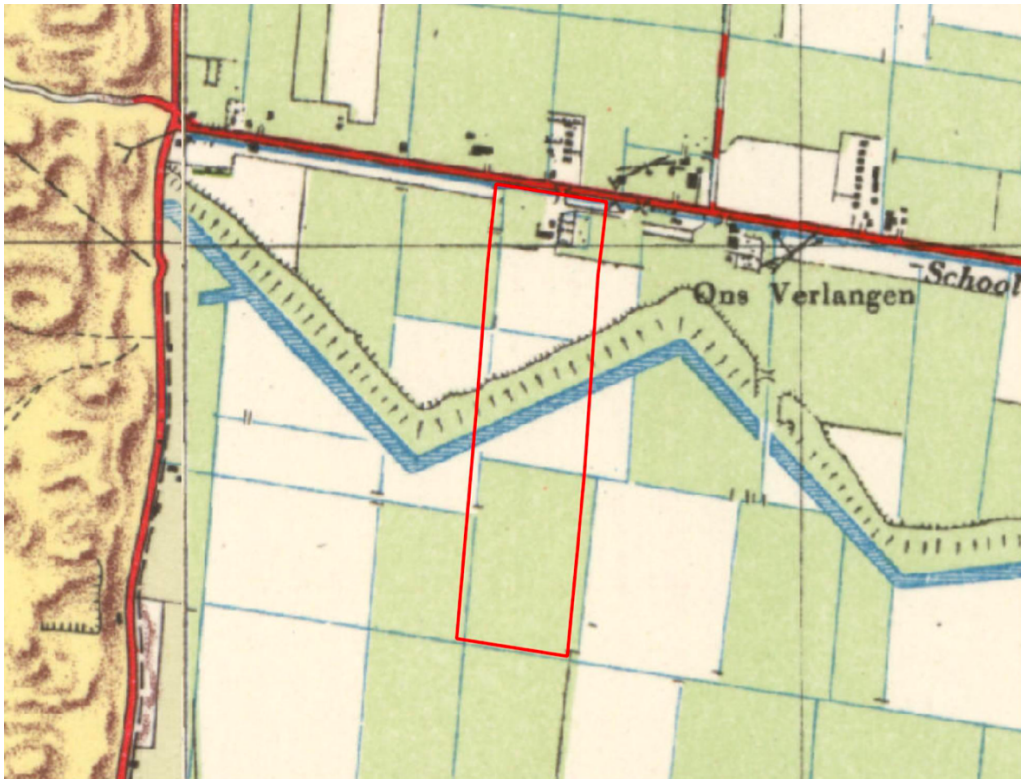

Afb. 6.1. Duitse stafkaart uit 1940-1945 (definitie datering onbekend). Langs de Middenvliet wordt de Alte Südlinie aangegeven (in groen), die grenst aan de duinen en loopt tot de Spoorbrug. Ten zuiden van Julianadorp is de Neue Südlinie in geel ingetekend met de anti-tankgracht. Ook zijn een aantal stellingen en bunkers aangegeven (in zwarte, grijze en witte cirkels). In rood de projectlocatie Noorderduyn. In blauw het Noord-Hollands Kanaal (bron: https://www.julianadorp-parelvandekop.com/jdorp-wo2/jd3945at.htm, bewerking door auteur)

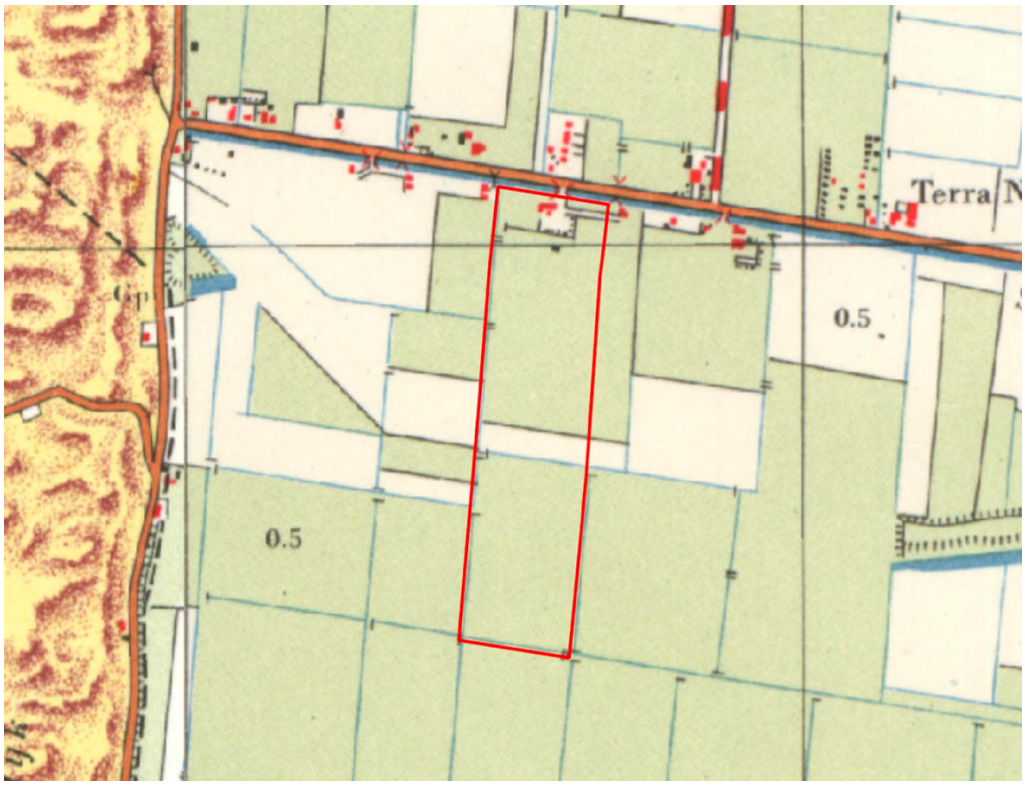
[10] Archiefviewer Kadaster.

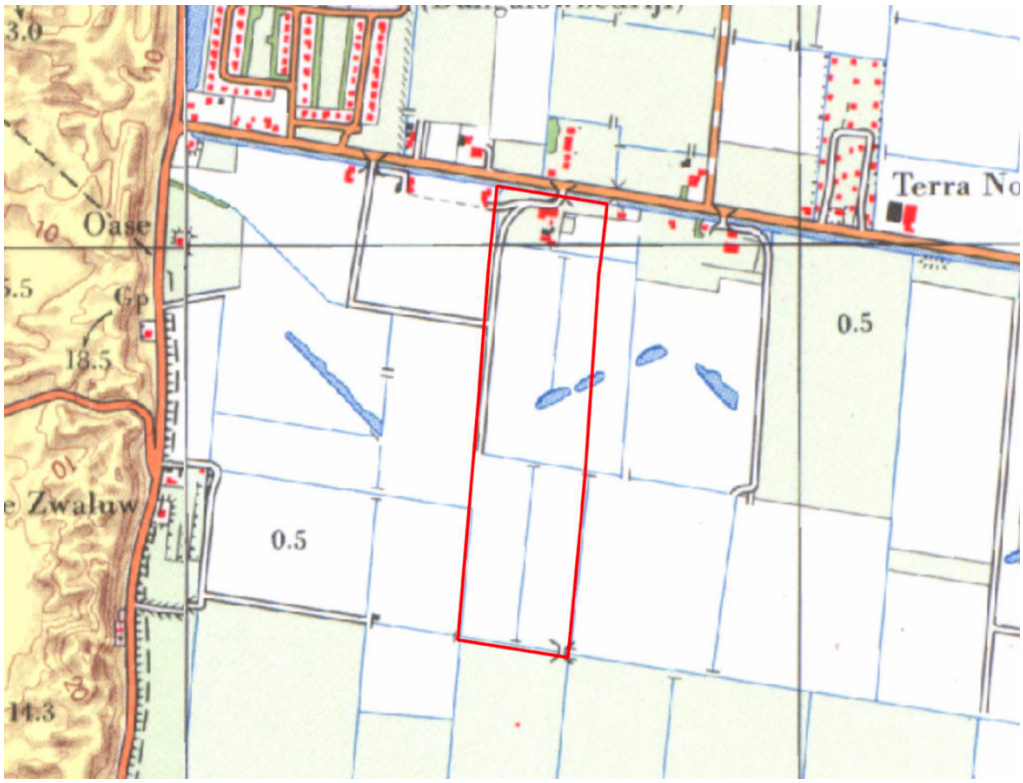
Afb. 6.2. De projectlocatie Noorderduyn (in rood) ingetekend op een luchtfoto uit 1945 (bron: RAF/Geoportal Wageningen University & Research, bewerking door Transect)

Afb. 6.3. De projectlocatie Noorderduyn (in rood) in 1955. De tankgracht is hier nog volledig aanwezig (bron: TopoTijdreis, bewerking door Transect)

Afb. 6.4. De projectlocatie Noorderduyn (in rood) in 1962. Op deze kaart worden geen restanten van de tankgracht weergegeven op of vlak naast de projectlocatie, maar gezien de topografische kaart uit 1980 waren deze er in de praktijk hoogstwaarschijnlijk wel (bron: TopoTijdreis, bewerking door Transect)

Afb. 6.5. De projectlocatie Noorderduyn (in rood) in 1980, met in en aan weerszijden van de projectlocatie nog enkele restanten van de tankgracht (bron: TopoTijdreis, bewerking door Transect)

Afb. 6.6. De projectlocatie Noorderduyn (in rood) in 2015. In recreatiepark Keizerskroon de twee vijvers, overblijfselen van de tankgracht (bron: TopoTijdreis, bewerking door Transect)

Afb. 6.7. Het oostelijke restant van de tankgracht op recreatiepark Keizerskroon (de blauwe pijl rechts op afbeelding 6.9) (foto: auteur)

Afb. 6.8. Het westelijke restant van de tankgracht op recreatiepark Keizerskroon (de blauwe pijl links op afbeelding 6.9) (foto: auteur)

Afb. 6.9. Deelkaart Zanddijk en Julianadorp, met daarop de positie van stellingen, bunkers en de Alte en Neue Südlinie. DE POSITIE VAN DE NEUE SUDLINIE WIJKT ECHTER FORS AF VAN ANDERE HISTORISCHE BRONNEN, OM DIE REDEN WORDT DEZE DEELKAART ALLEEN GEBRUIKT OM BIJ BENADERING DE POSITIE VAN ONDERDELEN TE HERLEIDEN NAAR DE PROJECTLOCATIE NOORDERDUYN! (bron: Atlantikwall Platform)

Afb. 6.10. De projectlocatie in de huidige situatie, gezien richting het noorden/de Van Foreestweg (foto: auteur)

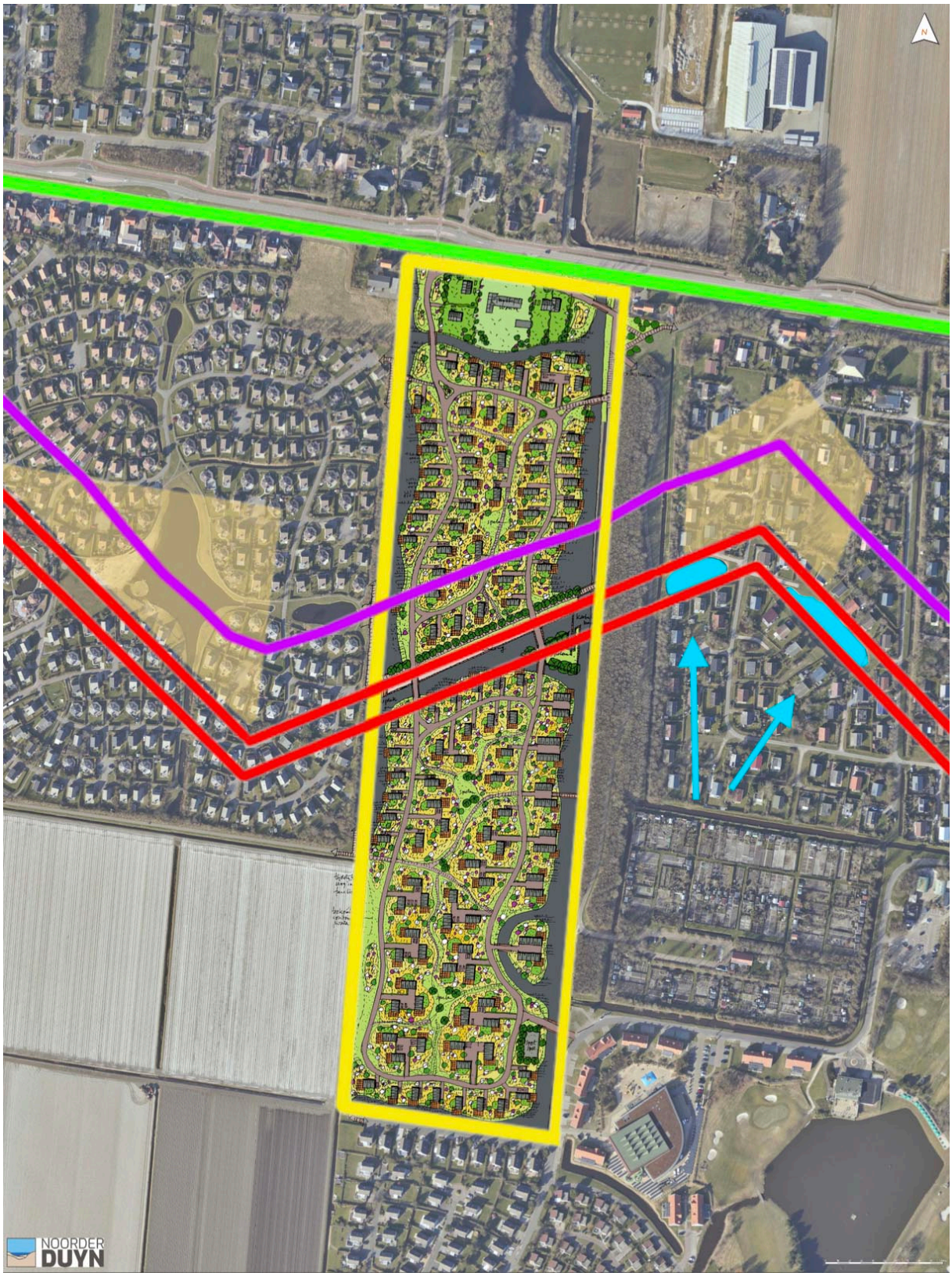
Afb. 6.11. De projectlocatie in de huidige situatie, gezien richting het zuiden (foto: auteur)

6.1 PROJECTIE TANKGRACHT OP PROJECTLOCATIE NOORDERDUYN

Uit een vergelijking van de verschillende historische kaarten en luchtfoto's blijkt dat de loop van de tankgracht niet nauwkeurig kan worden bepaald aan de hand van de beschikbare kaarten. Op enkele topografische kaarten is de tankgracht meer noordelijk ingetekend, en de deelkaarten gemaakt door het Atlantikwall Platform wijken dermate af van de luchtfoto's dat het vermoeden bestaat dat bij de deelkaart sprake is geweest van een schaalfout in de projectie van de linies. Deze deelkaart wordt daarom niet bruikbaar geacht voor een precieze bepaling van de locatie van de voormalige tankgracht op het plangebied. De luchtfoto's zijn hiervoor beter bruikbaar, hoewel ook hier rekening moet worden gehouden met een onnauwkeurigheid door een mogelijke hoekverdraaiing in de foto's. In de praktijk zal het alleen op basis van bodemonderzoek mogelijk zijn om de loop van de tankgracht exact te bepalen, maar onderstaande montages geven een voldoende betrouwbare indicatie van de loop van de tankgracht in Noorderduyn.

Afb. 6.12. Luchtfoto van de huidige projectlocatie Noorderduyn, uit 1945. In groen ingetekend de Van Foreestweg, in geel de contouren van het plangebied, in rood de contouren van de tankgracht, en in paars de contour van de wal ten noorden van de tankgracht. In oranje de gebieden waarin vermoedelijk lichte geschutsonderdelen stonden opgesteld (bron: RAF/Geoportal Wageningen University & Research, bewerking door auteur)

Afb. 6.14. Schetsverkaveling van het plan Noorderduyn d.d. 26 september 2022, ingezoomd, met in groen ingetekend de Van Foreestweg, in geel de contouren van het plangebied, in rood de contouren van de tankgracht, en in paars de contour van de wal ten noorden van de tankgracht. In oranje de gebieden waarin zich lichte geschutsonderdelen hebben bevonden. Met twee blauwe pijlen zijn de restanten van de tankgracht in recreatiepark Keizerskroon aangeduid (bron: Noorderduyn B.V. bewerking door auteur)

Afb. 6.13. Schetsverkaveling van het plan Noorderduyn d.d. 26 september 2022, uitgezoomd, met in groen ingetekend de Van Foreestweg, in geel de contouren van het plangebied, in rood de contouren van de tankgracht, en in paars de contour van de wal ten noorden van de tankgracht. In oranje de gebieden waarin zich waarschijnlijk lichte geschutsonderdelen hebben bevonden. Met twee blauwe pijlen zijn de restanten van de tankgracht in recreatiepark Keizerskroon aangeduid (bron: Noorderduyn B.V. bewerking door auteur)

7. AANDACHTSPUNTEN

Op basis van het voorliggende onderzoek is het niet mogelijk om de loop van de voormalige tankgracht tot op de meter nauwkeurig in te tekenen. Dit heeft te maken met de grote schaal van het beschikbare kaartmateriaal en de hoekverdraaiing in de luchtfoto's. Alleen met behulp van bodemonderzoek kan de positie van de tankgracht op de locatie exact worden vastgesteld. Het voorliggende onderzoek geeft echter voldoende houvast om te constateren dat de loop van de waterpartij in het voorlopige inrichtingsplan voor Noorderduyn in principe overeenkomt met de oorspronkelijke ligging van de tankgracht.

8. BIBLIOGRAFIE

Voor dit onderzoek zijn de volgende bronnen geraadpleegd:

Archieven

Noord-Hollands Archief
Atlantikwall Centrum Huisduinen
Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Literatuur

Bosma, K. en C. Wagenaar (eds.) (1995). *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedebouw tijdens de bezetting en wederopbouw van Nederland.* Rotterdam: NAi Uitgevers.

Kleijn, H. (ed.) (2004). *Op weerstand gebouwd. Verdedigingslinies als militair erfgoed.* Zwolle: Waanders.

Peters, M. (2005). *De Atlantikwall. Omstreden erfgoed, van Rijnmond tot IJmond*. Den Haag: Uitgeverij Open Kaart.

Rolf, R. en H. Sakkers (2005). *Duitse bunkers in Nederland.* Middelburg: PRAK Publishing.

Websites

Beek, M. (z.j.). *De Atlantikwall, een verdedigingslandschap*. https://duinenenmensen.nl/de-atlantikwall-een-verdedigingslandschap, geraadpleegd op 31-10-2022.

https://www.atlantikwallplatform.eu
https://www.julianadorp-parelvandekop.com
www.topotijdreis.nl
https://library.wur.nl/WebQuery/geoportal/raf
https://stellingdenhelder.nl
https://atlantikwallcentrum.nl/atlantikwall-in-den-helder/

NATASJA HOGEN ERFGOEDADVIES - P.C. HOOFTLAAN 40, 1985 BJ DRIEHUIS - NH@NATASJAHOGEN.COM - 06 2424 6924 - KVK 51787032